

TAKÁCS JUDIT – P.TÓTH TAMÁS¹

MEGBÉLYEGZETT KAPCSOLATOK AZ ÁLLAMSZOCIALISTA MAGYARORSZÁGON²

DOI: [10.18030/SOCIO.HU.2017.3.63](https://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2017.3.63)

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban az azonos nemű partnerek iránti vonzalmak államszocialista időszakra jellemző megnyilvánulási formáit és társadalmi környezetét mutatjuk be. Általánosságban arra keressük a választ, hogy lehetett-e, volt-e „meleg élet” az 1950-es, 60-as, 70-es, 80-as évek Magyarországon (elsősorban Budapesten). Kutatásunk empirikus alapját az érintettekkel készített interjúk (n=56) és levéltári források alkották. Jelen írásban azzal foglalkozunk, hogy hogyan gondolkodtak interjúalanyaink saját szexualitásukról, és mindez hogyan hatott érzelmi életükre valamint partnerkapcsolataik alakítására.

Kulcsszavak: homoszexualitás, államszocializmus, társadalomtörténet

STIGMATISED SAME-SEX RELATIONSHIPS IN STATE-SOCIALIST HUNGARY

ABSTRACT

The focus of our study is the manifestation of same-sex attraction and the related social environment during the state-socialist period in Hungary. In general, we are interested in whether there was any kind of gay scene at all during the 1950–1980s (mainly in Budapest). We seek to discover how interviewees constructed their own sexuality and that of their partners, and how these perceptions influenced their emotional life and partnership developments. The empirical basis for our research includes in-depth interviews (n=56) and original archive material.

Keywords: homosexuality, state-socialism, social history

1 A szerzők az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet kutatói.

2 E tanulmány a 105414 számú OTKA (NKFIH) pályázat keretében zajló, *A homoszexualitás 20. századi társadalomtörténete az 1990 előtti Magyarországon* című kutatás részeként készült.

MEGBÉLYEGZETT KAPCSOLATOK AZ ÁLLAMSZOCIALISTA MAGYARORSZÁGON

BEVEZETÉS

Tanulmányunkban az azonos nemű partnerek iránti vonzalmaknak a rendszerváltást megelőző időszakra jellemző megnyilvánulási formáit és társadalmi környezetét mutatjuk be. Általánosságban arra keressük a választ, hogy lehetett-e, volt-e „meleg élet” az 1950-es, 60-as, 70-es, 80-as évek Magyarországon, konkrétan pedig azzal foglalkozunk, hogy hogyan gondolkodtak az érintettek – kutatásunk interjúalanyai – saját szexualitásukról, és mindez hogyan hatott érzelmi életükre, valamint partnerkapcsolataik alakítására. Ebből adódóan mentalitástörténetileg, elsősorban mikrotörténeti szinten arra közelítünk rá, hogyan reagáltak a homoszexuális egyének az elutasító társadalmi környezet kényszereire, mely elutasítás többek között az azonos nemű partnerek közötti szexuális gyakorlatok jelentős részének törvényi tiltásában is megmutatkozott.

Terminológiaiul fontos tisztázni, hogy a „meleg élet” kifejezés férfiakra és nőkre egyaránt vonatkozatható, különös tekintettel a meleg szónak már a 20. század elején fel-feltűnő, kifejezetten nőkre utaló jelentésváltozataira. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (1970) *meleg* címszavában a 10. melléknévi jelentésként szerepel a „homoszexuális <főképpen nő>” egy 1908-as forrásra való utalással, ami Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály kéziratos gyűjtéséből származik. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében letétbe helyezett „Zolnay–Gedényi” gyűjteménybe betekintve azt találjuk, hogy a meleg szónak – eddig ismert – legkorábbi 1908-as feltűnése homoszexuális jelentéstartalommal éppen a „nők irányában hevülő” nőkre utalt és így szól: „a [nők közötti barátságok] homoszexuális [!] viszonyokká fejlődnek s keletkeznek a meleg testvérpárok”.³ Férfiak vonatkozásában az eddig ismert egyik legkorábbi példa az 1920-as évekből származik: A *homoszexuális probléma modern megvilágításban* című könyvben a magyar főváros homoszexuális életéről szólva bukkan fel utalás „melegfiúkra” és „melegbácsikra” (Pál 1927:61).

Ugyanakkor a meleg szó hivatalos köznyelviessége a magyar LMBT (leszbikus, meleg, biszexuális és transz*) aktivizmus egyik korai vívmányának tekinthető. 1994-ben ugyanis a Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért nevű új társadalmi szervezet nyilvántartásba vételét többek között arra hivatkozva tagadta meg a Fővárosi Bíróság, hogy a meleg szó nem köznyelvi, hanem bizalmas jellegű, és nem felel meg a névszabatossági követelményeknek (Takács 2004:186–7). A Fővárosi Bíróság Közigazgatási Kollégiumának (1990) állásfoglalása szerint a „névszabatosság követelménye azt jelenti, hogy a név megfelel a névközlés nyelvi és társadalmi követelményeinek, kiejthető, megjegyezhető, azonosítható”. Az 1996-os végzésben azonban, amelyben a Legfelsőbb Bíróság elutasította a Szivárvány Társulás felülvizsgálati kérelmét, már nem szerepelt utalás a korábban kifogásolt névválasztásra. Emellett 1995-ben a négy évvel korábban a *Mások* kulturális és érdekvédelmi lap

³ Az idézett szövegek a Zolnay–Gedényi gyűjteményből származnak. A Zolnay–Gedényi gyűjtés meleg szóval kapcsolatos tartalmairól szóló részletes tájékoztatásért köszönet illeti Gerstner Károly és Mihályfi Attila nyelvészeket, akik az MTA Nyelvtudományi Intézetben hozzáférhettek az eredeti anyagokhoz.

kiadásával foglalkozó, eredetileg Lambda Budapest Baráti Társaság néven alakult társadalmi szervezet nevébe is bekerülhetett a meleg szó: innentől a nevük hivatalosan Lambda Budapest Baráti Társaság a Melegekért lett. Feltételezhető tehát, hogy a bírósági bejegyzés, illetve be nem jegyzés kérdéskörére irányuló fokozott társadalmi figyelem is hozzájárulhatott a meleg szóhoz kapcsolódó névszabatossági kritérium teljesüléséhez, azaz a megfelelő névalkotást biztosító – közelebbről meg nem határozott – „társadalmi követelmény” megteremtéséhez. Mindez értelmezhető a meleg szó köznyelvi elemként való elismertetéséért és egyúttal a melegként való önmeghatározás nyelvi szabadságáért zajló küzdelem sikereként, mely egyúttal a meleg szó köznyelvi elemmé válásának – eddigi forrásaink alapján 1908 és 1995 közé tehető – időbeliségére is rávilágít.

A vizsgált témakör jogi hátterével kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy az 1878 és 1961 közötti időszakban a magyarországi büntetőtörvények a férfiak közötti homoszexuális gyakorlatokat „*természet elleni fajtalanság*” címszó alatt büntették. A homoszexualitás magánügyként való elgondolására tehát jogilag csak a homoszexuális cselekmények általános pönalizációjának eltörlése után nyílhatott mód, melynek lehetőségét az – 1962. július 1-jén hatályba lépett – államszocialista büntetőkódex teremtette meg (azaz: az 1961. évi V. törvény cikk a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről). E törvény kiemelt büntetést helyezett kilátásba a „*másokat megbotránkoztató módon*” való elkövetés esetére, amivel a magánélet szűkre szabott kereteinek komolyan vételére irányította a figyelmet. Mint egy korábbi munkánkban már föl hívtuk erre a figyelmet, a „*másokban undort, méltatlankodást, haragot stb.*” (OGyI 1961:271) kiváltó megbotránkoztatás megvalósulásához elegendő volt az elkövetőkön kívül csupán még egy személy jelenléte és rosszallása is (Takács–P.Tóth 2016:213).

Az 1961-es büntetőtörvény egyik jelentős újítása volt, hogy a férfiak és a nők közötti egyenjogúságra hivatkozva bevezette a nők közötti homoszexuális gyakorlatok kriminalizálását a 20 évesnél fiatalabb partnerrel és/vagy botránnyos módon elkövetett esetekben. 1961 után 1978-ig a 20 év alatti, majd 1978 és 2002 között a 18 év alatti azonos nemű partnerrel elkövetett „*természet elleni fajtalanság*” gyakorlását – a partnerek kölcsönös beleegyezése ellenére – továbbra is börtönbüntetéssel sújthatták, míg az eltérő nemű partnerek szexuális kapcsolatára a 14 éves beleegyezési korhatár vonatkozott. (Magyarországon egységes beleegyezési korhatárt csak 2002-ben vezettek be, amikor az Alkotmánybíróság döntését követően eltörölték az akkor hatályos Büntető Törvénykönyv 199. és 201. paragrafusában szereplő, az azonos nemű és a különböző nemű partnerek közötti szexuális kapcsolatok eltérő kezelésében megnyilvánuló megkülönböztetést.)

A homoszexualitás államszocialista időszakbeli társadalmi megítélésével kapcsolatban nehéz megbízható forrást találni, ám egy azóta is példa nélkül álló kutatás mindenképpen megemlítené. Heleszta Sándor és Rudas János, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének kutatói 1969-ben kezdték meg empirikus szexuálszociológiai vizsgálatuk előkészítését, melynek kérdőíves adatfelvétele 1971-ben zajlott le 250 18 és 24 év közötti budapesti munkás és egyetemista fiatal körében (Heleszta–Rudas 1978). A válaszadók szexuális magatartására és szexualitással összefüggő attitűdjeire fókuszáló kutatás részeként a kutatók az 1960-as évek végi Magyarországon tipikusnak és elterjedtnek tartott szexuális magatartásformák értékelésére kérdezték rá, melyek egyikét a homoszexuális Konrád alakjával jelenítették meg: „*Konrádot nem érdeklik a nők, mindig férfiakhoz vonzódott. Olyan férfiak ismeretségét keresi, akik hozzá hasonlóak, akikkel kölcsönösen kielégítik egymás nemi igényeit. Kapcsolataiban diszkrét, emiatt még sohasem volt botránnya. Úgy véli, teljesen rá és partnereire tartozik, hogy*

nemi életüket így oldják meg” (Heleszta–Rudas 1978:227). Ez a narratíva Konrádot némi távolságtartással, de semlegesen – azaz értékítélet-mentesen – mutatta be: a szövegben egyetlen potenciálisan negatív elemként a botrány lehetőségére való utalás tűnt fel – bármit is jelentsen ez –, ami összefügghetett akár a megbotránkoztató jellegű homoszexuális cselekményeknek az 1961-es Büntető Törvénykönyvben szereplő kiemelt büntetésével is. A homoszexualitás ily módon való megközelítése a homoszexuális gyakorlatok nyilvános láthatatlanságát feltételezte, ami alapján arra következtethetünk, hogy az adott társadalmi környezetben a homoszexualitás csak privát – azaz a nyilvánosság előtt titokban tartott – formában lehetett a kutatók által tipikusnak és elterjedtnek tartott szexuális magatartásformák egyike.⁴

FORRÁSOK, MÓDSZEREK ÉS MINTA

Az általunk vizsgált, az érzelem-, a magánélet- és a szexualitástörténethez egyaránt köthető, Magyarországon kevésbé kutatott területet jelen tanulmányban főként interjúk források feldolgozására támaszkodva közelítjük meg.⁵ Emellett felhasználtunk levéltári adatokat is, melyeket elsősorban a Budapest Főváros Levéltárában (BFL) őrzött, kifejezetten „természet elleni fajtalansággal” kapcsolatos bírósági tárgyalások és rendőrségi eljárások anyagainak levéltári áttekintése során gyűjtöttünk.⁶ A BFL-ben található büntetőperes iratok adatai alapján egy 887 fős listát állítottunk össze a 20. század folyamán ismertté vált vádlottakról (akik összesen 481 perben szerepeltek): közülük 843 vádlott összesen 450 perének iratait vizsgáltuk meg részletesen az 1951 és 1962 közötti időszakból.⁷

Az általunk feldolgozott mélyinterjúk 56 meleg férfival és négy lesbikus nővel készültek 2014 folyamán egy átfogó társadalomtörténeti-szociológiai kutatás részeként. Interjúalanyaink többségét 60 évesnél idősebb, önmagukat melegként meghatározó férfiak alkották, akik személyes tapasztalatokkal bírtak a homoszexuális viselkedés társadalmi következményeivel kapcsolatban a rendszerváltást megelőző időszakból. Az interjúalanyok férfi-túlsúlyát az okozta, hogy sokáig csak a férfiak közötti homoszexuális gyakorlatok voltak büntethetőek Magyarországon, s ennek következtében leginkább férfiakat ítélték el – és esetenként zsaroltak meg – „természet elleni fajtalanság” elkövetése miatt. A nők közötti homoszexuális cselekmények kriminalizációjának 1961 előtti magyarországi hiánya miatt általános jellemző, hogy a férfiakhoz képest a női homoszexualitás társadalmi nyomai jóval kevésbé láthatóak és követhetőek.⁸

4 A korszakkal kapcsolatos személyes visszaemlékezésekre épül a Takács Mária által 2015-ben rendezett Meleg férfiak, hideg diktatúrák (<http://www.civilmuvek.com/melegferfiak/index.html>) című dokumentumfilm, mely hét idősebb meleg férfi államszocialista időszakbeli emlékeit idézi fel. Az e film szereplőivel készített interjúk – hat másik interjúval együtt – megjelennek könyvformában is, feldolgozásukból pedig egy tanulmány született (Hanzli 2016).

5 Köszönetet mondunk interjúalanyainknak, akik saját tapasztalataik elbeszélésével hozzájárultak az államszocialista időszakra vonatkozó érzelem-, magánélet- és szexualitástörténeti tudásunk teljesebbé tételéhez.

6 Köszönetet mondunk a Budapesti Fővárosi Levéltár munkatársainak a kutatómunkánkhoz nyújtott segítségért.

7 1951 előttről csak nagyon kevés peranyag maradt meg a BFL-ben: 1913-ból egy, 1917-ből 6, 1918-ból és 1938-ból szintén egy-egy per anyaga. Az 1962 utáni időszakból is csak kevés irat található: 1963-ból 18 peranyag (25 vádlottal), 1964-ből egy, majd 1965-ből, 1966-ból, 1968-ból és 1970-ből két-két per anyaga.

8 A női homoszexualitás magyarországi államszocialista időszakbeli történetével kapcsolatban lásd például Borgos Anna munkáit (2014, 2016), illetve a Takács Mária által rendezett Eltitkolt évek (2009; <http://www.eltitkoltevek.hu>) című dokumentumfilmet, mely alapján azonos című interjúkötet is készült.

Jelen tanulmány a férfiakkal készített interjúink elemzésére épül. Az interjúalanyokra különböző közösségi csoportokban – például online közösségi médiában elhelyezett hirdetések révén és LGBT civil szervezetek segítségével – találtunk rá; valamint ahol erre lehetőség nyílt, az interjúalanyok személyes hálózatain belül hólabda módszerrel haladtunk tovább.

Az interjúk átlagosan másfél–két óráig tartottak, és megelőzte őket egy rövid demográfiai kérdőív kitöltése. Az interjúalanyokkal minden esetben előzetesen ismertettük a kutatás témáját és menetét, hangsúlyozva, hogy kutatási részvételük önkéntes és általuk bármikor megszakítható. A résztvevők anonimitását biztosította, hogy az interjúkról készült hangfelvételeket legépelésük után megsemmisítettük, és minden interjúalany egy álnevet választott magának: a kutatás keretében csak ezek alapján azonosítottuk őket.

Az interjúkészítés folyamán a félig strukturált interjúkészítés szokásos menetét követve, előzetesen meghatározott témakörök mentén legtöbbször nyitott kérdéseket tettünk fel az interjúalanyoknak. E témakörök között szerepelt többek között a melegként, illetve homoszexuálisként vagy biszexuálisként való önazonosítás és ennek meghatározó tényezői; a melegség felvállalása; a családi kapcsolatok, a származási család és a felnőttkori tartós párkapcsolatok viszonyrendszereinek alakulása; szexuális kapcsolatok története (ideértve az óvszerhasználattal és a HIV-fertőzéssel kapcsolatos nézeteket és tapasztalatokat is); homoszexualitással kapcsolatos személyes élmények a rendszerváltást megelőző időszakból (ideértve a zsarolással vagy más bűncselekménnyel, ill. rendőrséggel kapcsolatos tapasztalatokat); társadalmi megkülönböztetéssel és az LGBT emberek jogaival kapcsolatos nézetek és tapasztalatok; valamint az életük jövőbeli alakulására vonatkozó tervek és elképzelések. Az interjúkban tárgyalt témakörök közül most csak azokra koncentrálunk, melyek jelen tanulmány témaválasztása szempontjából relevánsnak mutatkoztak.

A legépelte szövegeket strukturálisan kódoltuk: ezáltal a kvalitatív anyagok feldolgozása során is lehetőség nyílt bizonyos szintű számszerűsítésre (LeCompte–Schensul 1999): az egyes kódok eltérő gyakorisága alapján meghatározhatóvá válik, hogy mely témák tekinthetők inkább egyéni jellemzőnek, és melyek tükröznek több interjúalany által megélt kollektív tapasztalatokat. A strukturálisan kódolt szövegek társadalmi interakcionista fókuszú tartomelemzésének eredményeit tárgyaljuk e tanulmányban.

A mintánkat alkotó férfiak átlagos életkora 67 év (a legfiatalabb 55, a legidősebb 82 éves) volt. Legtöbbjük (38) egyetemet vagy főiskolát végzett, míg 16-an középfokú, ketten pedig szakmunkás végzettséggel rendelkeztek. Szinte mindegyikük Budapesten élt (csupán egy interjúalany lakott egy vidéki városban, egy pedig egy faluban), de 27-en közülük vidéken születtek és nevelkedtek, ketten pedig Erdélyből származtak. Az interjúalanyok döntő többsége (40) öregségi nyugdíj-ellátásban részesült, ketten rokkantnyugdíjasok, szintén ketten munkanélküliek voltak, egy interjúalany ápolási díjat kapott, és tizenegyen dolgoztak. Szubjektív önbesorolás alapján 25-en számoltak be arról, hogy átlagos anyagi körülmények között élnek, 16-an arról, hogy az átlagosnál jobban, kilencen pedig arról, hogy az átlagosnál rosszabbul élnek. 21 interjúalany azonosította magát vallásosként.

21 interjúalany tartott fenn tartós párkapcsolatot: az interjúkészítés idején ők mind férfitartóval éltek együtt, és kilencen közülük bejegyzett élettársi kapcsolatot is kötöttek. Életük korábbi szakaszaiban az interjúalanyok több mint fele tartott fenn hosszabb-rövidebb ideig kapcsolatokat női partnerrel: 21-en házasságot is kötöttek (hároman közülük kétszer is), de kilenc esetben ez csak névházasság volt. A valaha házások közül tíznek

született gyermeke korábbi heteroszexuális kapcsolatából, míg egy tizenegyedik esetben egy leszbikus pár kért fel egy meleg férfit arra, hogy legyen a gyerekük apja (ám ez utóbbi történet már a rendszerváltás utáni időszakhoz köthető).

A SZEXUÁLIS ÖNMEGHATÁROZÁS KÉPLÉKENYSÉGE

Interjúalanyaink szinte mindegyike melegként azonosította magát az interjúkészítés idején, ugyanakkor sokan utaltak arra, hogy életük korábbi szakaszaira visszatekintve nem mindig adták volna ezt a választ. Az egyik – a Kinsey-skálához⁹ hasonló – kérdésünk kifejezetten arra vonatkozott, hogy a kérdezett hova helyezné magát egy olyan skálán, ahol az 1 „kizárólag homoszexuális”, a 2 „főként homoszexuális”, a 3 „inkább homoszexuális”, a 4 (középső értéként) „is-is”, az 5 „inkább heteroszexuális”, a 6 „főként heteroszexuális”, a 7 pedig „kizárólag heteroszexuális” önbesorolást jelent; majd interjúalanyainkat megkérdeztük arról is, hogy életük során elmozdultak-e valamerre a felsorolt válaszlehetőségek között.

Fontos megjegyezni, hogy a Kinsey-skála megalkotása a 20. század első felében éppen a homoszexualitás-heteroszexualitás kontinuum jellegének hangsúlyozását célozta (Drucker 2010), ám egydimenziós megközelítése miatt gyakorlati alkalmazását sokan kritizálták azzal, hogy túl statikus képet sugall, és potenciálisan életszerűtlen eredményekhez vezet. A későbbiekben a szexuális orientáció több dimenzióját figyelembe vevő dinamikusabb mérésére szolgált például a Klein-féle „KSOG” kérdőív (*Klein Sexual Orientation Grid* – lásd: Klein et al. 1985), melynek keretében a szexuális gyakorlatokon túl további hat területen – a szexuális vonzalom, a fantáziák, az érzelmi és társadalmi preferenciák, az önazonosság és az életmód tekintetében – és három dimenzióban (jelen, múlt, ideális helyzet) rögzítették a Kinsey-skálához hasonló kategóriákra épülő válaszokat. Amikor néhány évvel ezelőtt egy amerikai kutatás keretében (Galupo et al. 2014) szexuális kisebbségek tagjainak részvételével tesztelték ezeket – az empirikus szexualitáskutatásban a szexuális orientáció mérésére leggyakrabban alkalmazott – eszközöket, akkor arra jutottak, hogy a Kinsey-skála nem képes visszatükrözni a válaszadók saját szexualitásával kapcsolatos időben, térben és szociokulturális környezetől függően változatos tapasztalatait, különös tekintettel a nem monoszexuális – azaz nem meleg, leszbikus vagy heteroszexuális, hanem például biszexuális – kisebbségek tagjaira; a KSOG kapcsán viszont többen azt vetették föl, hogy talán túlságosan is részletekbe menő, és nem feltétlenül az általuk fontosnak tartott dimenziókra kérdez rá.¹⁰ Számunkra ez a vizsgálat a szexuális orientációs mérőeszközök kérdőíves használatának kihívásaira világított rá, hiszen a későbbi kódolást könnyítő, előre gyártott kategóriák és dimenziók számának növelésével sem lehet feltétlenül elérni, hogy az eredmények híven tükrözzék a válaszadók tapasztalatainak sokrétűségét. Ezért ajánlott az ilyen kutatási helyzetekben megteremteni a válaszadókkal való interakció lehetőségét például interjúkészítés útján, hiszen az – általunk is alkalmazott – interjúhelyzetekben az interjúalanyok vissza tudnak kérdezni, és rögtön meg tudják fogalmazni kritikai észrevételeiket is.

9 Az orgazmushoz vezető szexuális gyakorlatokból kiinduló Kinsey-skálát a 20. század első felében alkalmazták amerikai kérdőíves felmérések során (további részletekért lásd: Robinson 1976, Takács 2004:34–35).

10 Az említett kutatásban a KSOG továbbfejlesztett változatát használták, ahol az életmód helyett közösség szerepelt, nyolcadikként pedig bekerült a politikai identitás dimenziója is (Keppel–Hamilton 1998).

A jelen tanulmány empirikus alapját képező interjúk kutatásunk keretében a szexuális orientációs skálán való elmozduláshoz kapcsolódó kérdések leginkább arra szolgáltak, hogy felhívják a figyelmet az élethosszig statikus önbesorolás megkérdőjelezhetőségére és ennek potenciálisan nem csak egyéni, hanem társadalmi és történeti meghatározottságaira is.¹¹ Mi szintén az említett amerikai kutatáshoz (Galupo et al. 2014) hasonló eredményről tudunk beszámolni abban a tekintetben, hogy több interjúalanyunk számára nehézséget okozott a Kinsey-skála-szerű kérdésre válaszolni: különösen azoknak, akik eddigi életük során különböző időszakokban és élethelyzetekben többféle módon azonosították magukat a felkínált válaszlehetőségek közül. Ám éppen kutatásunk kvalitatív jellege miatt az interjúfolyamat részeként a résztvevők hangot tudtak adni annak, hogy milyen tényezőket mérlegelnek akkor, amikor egy számukra esetleg nehezen megválaszolhatónak tűnő kérdésre próbálnak reagálni. A hét kategória közötti választáson alapuló önbesorolásra való felhívás például jó kiindulópontot nyújtott ahhoz, hogy az interjúalanyok beszámolhassanak a szexualitás képlékenységével és időbeliségével kapcsolatos nézeteikről és élményeikről; valamint kritikusan elmondhassák, hogy miért nem tartják a statikus egydimenziós megközelítéseket általában megfelelőnek arra, hogy saját szexuális és érzelmi életüket kellő részletességgel és érzékenységgel elbeszéljék, vagy akár azt, hogy mily módon lóg ki az ő életük e statikus, egydimenziós megközelítés alól.

A szexuális önmeghatározás többdimenziós megközelítésének fontosságát támasztotta alá a szövegekből visszatükröződő terminológiai bizonytalanság, különösen a biszexualitás meghatározása tekintetében. Interjúalanyaink legtöbbje (50-en) melegként, míg hatan inkább biszexuálisként azonosították magukat a válaszadás idején. A biszexualitást mint pozitív vagy negatív önazonosítási referenciapontot többen többféleképpen értelmezték, és esetenként hasonló élethelyzeteket írtak le egymástól teljesen eltérő módon – attól függően, hogy a szexuális gyakorlatokra vagy az érzelmi kötődésre helyeztek nagyobb hangsúlyt; emellett a tapasztalatok időbeli jellemzői – időtartam, gyakoriság és az eltelt idő – egyaránt befolyásolhatták az értelmezési módokat.

János (81)¹² például azt hangsúlyozta, hogy *„mondhatnám, hogy biszexuális vagyok, de nem mondom, mert akkor hazudnék. A biszexuális, aki vonzódik is a nőkhöz, de én nem vonzódok [...] annak ellenére, hogy megnősültem, meg gyerekem van”*. Péter (72) ugyanakkor úgy érvelt, hogy *„én nem mondhatom, hogy nem voltam biszexuális, nekem gyerekem van és semmi problémám nem volt, [...] a házassági kötelességeimet teljesítettem. [...] Mind a két oldalra teljesítettem és abszolút nem volt nehéz a házasságot teljesíteni. Most már nem is jutna eszembe egy nővel véletlenül sem”*.

Egza (71) Jánoshoz hasonlóan *„echte melegnek”*, illetve *„kizárólag homoszexuálisnak”* tartja magát, annak ellenére, hogy valaha szerette a nőket is, és 40–45 éves koráig nőkkel és férfikkal egyaránt rendszeresen létesített szexuális kapcsolatot: *„de ha egy nővel lefeküdtem, az csak azt jelentette, mintha elszívnék egy cigarettát”*. István (69) szintén *„teljes mértékben melegnek”* tartja magát, *„mert a 20 éves koromig tartó női kapcsolatokat ifjúkori kilengéseknek lehet nevezni”*, de soha nem szeretett bele nőbe: *„akkor még nem tudtam, hogy mi az, hogy szerelem. Jó volt együtt lenni egy nővel, jó volt együtt járni, jó volt belekarolni, jó volt szépeket mondani, de hát az nem a szerelem”*. Az 59 éves Jorgosz viszont éppen arról számolt be, hogy élete *„egyetlen*

11 A KSOG alkalmazása az interjúk felvételekor egyrészt azért nem merült fel, mert kutatásunk elsősorban az államszocialista korszakhoz kötődő (homo)szexuális tapasztalatokra és nem a szexuális orientáció mérésére fókuszált, másrészt pedig bízunk abban, hogy a KSOG által lefedni kívánt területek közül az interjúalany számára relevánsak meg fognak jelenni az interjú során.

12 Az interjúalanyoktól származó idézeteknél választott nevüket és az interjú felvételének idején érvényes életkorukat közöljük.

szerelme egy nő volt [...] olyan 31–32 voltam, amikor ő belém szeretett, és aztán én is. Azon röhögök azóta is, hogy én, aki egészen jól tudtam már kamasz koromban is, hogy én biztosan meleg vagyok, pont egy nőbe kellett beleszeretnem, ez egy abszurdum. Azóta sem volt senki [akibe beleszerettem], sem nő, sem férfi”.

Maestro (68) „inkább biszexként” határozza meg magát: „Akkor mondhatnám kategorikusan, hogy meleg vagyok, hogyha a női nem abszolút nem érdekelne. Most is lenne lehetőség. Most is el kell menekülnöm, mert vannak ilyen veszélyek, hogy a nők behálózna, de nem akarom”. Gábor (75) szintén az „is-is” kategóriát tartja magára nézve a legjellemzőbbnek, ugyanakkor hozzát teszi, hogy „én már a feleségem után nővel nem is akartam, [pedig] jöttek, jönnének, [de] nem kellenek már”. Megemlíti, hogy „most az a helyzet, hogy sokkal jobban szeretem a fiúkat”, majd pontosít: „most már nem érdekel, ebben a korban már nem érdekel”, de aztán arra utal, hogy három éve még volt egy általa utolsóként nevezett szexuális kalandja egy fiúval.

Az interjúalanyok több mint fele nyilatkozott úgy, hogy életük folyamán (akár többször is) elmozdultak a heteroszexualitás-homoszexualitás kontinuumon: jellemzően az előző felől az utóbbi irányába. Ede (67) a társadalmi elvárások kényszerítő erejére utalt ezzel kapcsolatban: „Feltehetően a szociális kényszer alapján volt idő, hogy kizárólag nő partnereim voltak. [...] Akkor biztos azt gondoltam, hogy az lenne jó, hogyha családban élhetnék, de lehetne mellette homoszexuális kapcsolat is”; Cicisti (65) pedig a heteronormatív szocializáció hatását emelte ki: „hát ugye eredetileg heterónak gondoltam magam, de akkor nem voltam tisztában azzal, hogy van más alternatíva is. Az embert ugye felnevelték, cél a házasság, gyermekek nemzése – így nőttem fel. [...] Így utólag nem bánom, hogy gyermekeim lettek. Szeretem őket, jó kapcsolatban vagyok velük, úgyhogy sajnáltam volna, ha ez nem így alakul”.

Az elmozdulás okaként többen az érzelmi és szexuális életükben bekövetkezett változásokra, valamint olyan tényezőkre utaltak, amiket a melegként való önmeghatározást korlátozó társadalmi kényszereknek nevezhetünk. E tényezők közül a következőkben a kognitív – és az ebből adódó érzelmi – elszigeteltség, a sajátos térhasználat, valamint a heteroszexuális homlokzat fenntartásának jellemzőit tekintjük át, melyek az általunk vizsgált elbeszélésekben és forrásokban kiemelt hangsúllyal szerepeltek.

KOGNITÍV ELSZIGETELTSÉG

A szexuális önmeghatározás keretében a meleg önazonosság kialakulását hátráltatta a homoszexualitás kérdéskörével kapcsolatban a vizsgált időszakra általánosan jellemző kognitív elszigeteltség. Vencel (60) például a következőképpen fogalmazta meg ezt a tapasztalatot: „Azt sem tudtam [a homoszexualitásról], hogy mi az. [...] Teljesen el voltam ettől a dologtól, nyugodtan mondhatjuk, szigetelve. Ennekem semmi. Anyám mindig azt gondolta később, hogy engem valaki elcsábított. A kutya se. Legalább csábított volna el! De a kutya se csábított el. [...] Nem volt semmi, csak az, hogy én teljesen magamra voltam hagyatva ezzel az egész dilemmával”. Cicisti (65) hasonló tájékozatlanságról számolt be: „Gyerekkoromban, érdekes, azt hittem a buzi szóra, hogy az a kurvának a fiú megfelelője, tehát ennyire nem voltam tisztában a dolgokkal. Bizonyos értelemben irigylem a mai ifjúságot, hogy nem kell semmiféle személyes [...] hatás az internet világában, hogy ez a téma szóba kerüljön, arról nem beszélve, hogy filmekben, televízióban nincs az a hét, hogy ez a téma ne kerüljön szóba ilyen vagy olyan módon. Annak idején ez nem került szóba”.

Interjúalanyaink számára a homoszexuális létezési módok (Bech 1997) nyomai sokáig csak implicit módon jelenhettek meg irodalmi vagy más művészeti alkotásokban. Bertalan (57) így számolt be erről: *„Én súlyos értelmiségi családba születtem, tele volt a lakás könyvvel, tele volt albumokkal, művészeti albumokkal, és úgy emlékszem, hogy a Szent Sebestyén nagyon tetszett, meg a Dávid szobor [...] meg nagyon tetszett a Kígyóölő, a mújégpálya előtt is volt egy ilyen szobor. De abban az időben nem volt, nekünk még tévénk sem volt sokáig, mert az apám tévéellenes volt, tehát nekem nem volt más lehetőségem. Nem volt internet, nem volt video. Nem, én csak azt tudtam, hogy a fiúk tetszenek. [...] ma már nem egy kaland, mert beírod a keresőbe.”* Balázs (72) számára Tony Richardson 1961-ben készült, Magyarországon is bemutatott *Egy csepp méz* című filmje vált meghatározó élménnyé: *„Nekünk nem volt családi könyvtárunk. Egyetemista koromban kitértem a világ egy kicsit és akkor kezdtem kutakodni utána. Akkor már emlékeim szerint kezdett beszivárogni valami kulturális téren is. Az első emlékem az Egy csepp mézhez köthető. Játszották színházban is nálunk, de az egy nagyon szép angol film volt. Ott jelent meg számomra először evidensen.”* Misi (59) pedig arról panaszkodott, hogy fiatal korában milyen nehezen viselte a homoerotikus vizuális reprezentációk hiányát: *„Képzeld el, hogy én egyszer megvettem a Népszabadság évkönyvét egy újságárusnál csak azért, mert a címlapon volt egy pici fekete-fehér fotó vízipólósokról, vízben éppen a labdát dobta. Szóval annyira nem lehetett semmiféle erotikus anyaghoz hozzájutni, nem volt erre mód, hogy én megvettem ezt a Népszabadság évkönyvét és végiglapoztam, hogy ez a kép benne van-e, de nem volt benne semmi több, és a zsebpénzemhez képest ez eléggé drága volt. Ez érzékelteti, hogy mennyire lehetetlen helyzetben volt akkor egy fiatal meleg.”*

Az internet megjelenése és a szórakoztató tömegmédia elterjedése előtti időszakról szóló beszámolóinkban leginkább mégis a (szak)könyvek szerepe vált hangsúlyossá. Valter (81) például így emlékezett egy számára meghatározó negatív könyvélményéről: *„A nagynéni látta 16 éves koromban [1949-ben], hogy nem udvarolok, csak kötöttem, kötöttem, kötöttem és ideadott egy könyvet felvilágosításként. Dr. Forel írta, a Die sexuelle Frage. Ez magyarul is megjelent, ismert könyv volt.¹³ Főleg a homoszexualitásról szól. [...] Ebből a könyvből kaptam azt a hatást, hogy rettenetes hibaként éltem meg, mert vannak olyan természetből elrugaszkodott lények, akik saját nemükhöz fordulnak. Borzasztóan elítélte. [...] Akkor hallottam életemben először ezt a szót, hogy homoszexuális. Addig nem is hallottam. Fogalmam sem volt, hogy mitől van az, hogy nekem a tornatanár tetszik [...] Ebben a könyvben olvastam először, hogy homoszexuális. Jézus Mária! Én ilyen szörnyeteg vagyok? Elég nehéz volt megemészteni.”*

Ede (67) az otthoni könyvtárunkban talált izgalmas olvasnivalót homoszexuális esetleírásokkal, de a könyv elítélő hangneméből hamar arra a következtetésre jutott, hogy ezt a témát titokban kell tartania: *„találtam egy*

13 Ízelítőül álljon itt két rövid részlet Forel, a zürichi elmegyógyintézet igazgatójának eredetileg 1905-ben *A nemi kérdés* címen megjelent könyvéből: *„Egyes szadisták gyermekeket gyilkolnak. Továbbá sok van olyan, akiknek a gyilkolási vágya a hím nemre irányul, mert többé-kevésbé homoszexuálisak”* (Forel 1926:177); *„Akármilyen abszurdumnak látszik is, hogy egy férfiegyének egész nemi vágyakozása és szerelme kora ifjúságától kezdve és egész életén át csak ugyan azon nemű egyénekre irányuljon, mégis kétségtelen tény, hogy ez a kóros jelenség sajnos, nagyon gyakori és hogy a lélektani és etikai oldalát a nagyközönség is, meg a jogtudósok is mindaddig félreértették, míg maguk a betegek, majd az elmeorvosok világosságát nem derítették a kérdésre. Voltak, akik azt akarták bizonyítani, hogy a homoszexuálisok különleges, de élettani szempontból normális emberek, ami nyilvánvaló abszurdum és azon igyekeztek, hogy a szerelem ezen fajtájának is a normálissal egyenlő megismerést szerezzenek. Akármilyen nevetségesnek találja is ezt a nézetet a normálisan érző és gondolkodó ember és akármilyen tarthatatlan is, hogy egy ilyen tökéletesen céltalan nemi ösztönt rendesnek tekintsünk, a törekvés mégis nagyon jellemző a homoszexuálisok érzésére”* (Forel 1926:183–84).

könyvet otthon, ami a szexuális devianciákról szólt és nagy előszeretettel olvastam abban a homoszexualitásról. [...] gyerek voltam, általános iskolás [1950-es évek vége felé], amikor egy polcon ezt megtaláltam. Nem tudom, hogy ez hogy létezett az elég konzervatív és prűd családban. [...] Nagyon izgalmas volt. Nagyon sokszor elolvastam. De volt benne mindenféle a nekrofilától minden szörnyűség is benne volt, de azok nem érdekelték csak a normál meleg eseteket olvastam. [...] Betegségnek, devianciának meg aberráltságnak írta le [a homoszexualitást]. Ez a 20. század első felében megjelent szakkönyv volt. [...] Biztos, hogy ettől is tartottam, hogy ezt nem szabad elmesélni másnak. Az égvilágon senkivel nem tudtam megbeszélni”.

Csillag (66) is arról számolt be, hogy „könyvek alapján sejtettem, hogy valami probléma van velem”, illetve egy konkrét könyv ébresztette rá, hogy mi is ez a „probléma”: „Egyszer középiskolás koromban [az 1960-as évek közepe táján] megvettem A nemi élet kérdései című könyvet és hazafelé menet a buszon azt olvastam. Véletlenül a nemi élet eltévelyedései¹⁴ címszó alatt nyitottam ki, és ott olvastam a homoszexualitásról, és akkor, mint egy szikra, tudatosult bennem, hogy én is az vagyok, mert nekem a férfiak tetszenek. [...] Ilyen eltévelyedések voltak, hogy állatokkal ki fekszik le. Ez is ilyen címszó alatt szerepelt, hogy eltévelyedések. Akkor még olyanra gondoltam, hogy a falunkban szoktak arról beszélgetni, hogy ez kappan. Gondolom, hogy az a férfi, akire mondták, az egyedül élt, lehet, hogy az is homoszexuális lehetett, csak a faluban nem így nevezték. Úgy emlékszem, mintha kappant mondtak volna. Csak én gyerekkorban nem értettem ennek a jelentését”.

Ugyanakkor Brúnó (64) számára nagyszerű felszabadító élményt jelentett egy angol nyelvű kötet, ami éppen a kognitív elzártságból kínált szabadulást különösen azért, hogy érzelmileg is pozitívan tudott viszonyulni a tartalmához: „Amikor elsős egyetemista voltam, 19 éves, [1969-ben] akkor az egyetemmel szemben volt idegennyelvű könyvesbolt, és oda jöttek be nyugatról könyvek. Megvettem egy könyvet: A homoszexualitás, ez volt a címe, és az egy komoly monográfia volt, és nagyon józanul és nagyon okosan a kor szintjén, de egyetlen becsmérlő szó sem volt a dologban, csak hogy mik a pszichológiai okai, orvosi okai, lehet-e gyógyítani vagy nem lehet gyógyítani, a bűnügyi része, a rendőrségi része, a jogi része, mit tudom én. Finoman a mellett érvelt, hogy nincs oka fönntartani a dolog tilalmát. Ez a 60-as évek elején jelent meg, amikor Angliában már a vita elkezdődött, és 67-ben dekriminalizálták, eltörölték a büntethetőséget. Akkor ez roppant nagy élvezet volt számomra ezt olvasni. Hallatlan érdeklődéssel. Esetismertetések is voltak benne, azokba mind beleszerettem: a fiatal katonatiszt, meg az építész, meg a nem tudom kicsoda, mint egy kamaszlány, aki 15 évesen egy D’Artagnanba beleszeret.”

Az előző szövegrészek is rávilágítottak arra, hogy a homoszexualitással kapcsolatban társadalmilag elérhető tudás Magyarországon a vizsgált időszakban mennyiségileg és tartalmilag egyaránt korlátozott módon állt rendelkezésre.¹⁵ A melegként való egyéni szintű önmeghatározás pedig legtöbbször nem járt együtt a melegség nyilvános felvállalásával – már amennyiben a nyilvános felvállalás fogalma értelmezhető egyáltalán a „szocialista nyilvánosság” kontextusában, azaz az „egymástól elszigetelt, erkölcsi és kulturális autonómiájukat elvesztett egyének” társadalmában (Lázár 2006). Így a kognitív elszigeteltséghez gyakran érzelmi magárahagyatottság is társult abban az értelemben, hogy interjúalanyaink szinte mindegyike saját környezetében – legalábbis kezdet-

14 Az említett könyvben *A nemi ösztön elfajulásairól* szóló fejezet tárgyalta a homoszexualitás kérdéskörét (Haraszti 1959:150).

15 Más, lesbikus interjúalanyok tapasztalataira épülő vizsgálatok is hasonló eredményeket mutattak a számukra ebben az időszakban elérhető homoszexualitás-reprezentációkkal és ezek rájuk gyakorolt hatásaival kapcsolatban (lásd pl. Borgos 2014).

ben – egyáltalán nem ismert személyesen más melegeket, a későbbiekben pedig gyakran azt tapasztalták, hogy az általuk megismert férfiak nem csak titkolják homoszexuális kapcsolataikat, de ezt tanácsolják másoknak is.

János2 (71) például „soha, senki előtt” nem vállalta fel nyilvánosan a melegségét, amit azzal magyarázott, hogy „volt egy barátom, aki azt mondta: egyet jegyezz meg, addig te nem vagy meleg, amíg azt el nem ismered. Ha rajtakapnak, hogy egy fiúval szeretkezel, és te azt mondd, hogy nem szeretkeztél, nem tudják rád bizonyítani, tehát az nincs. Soha el nem ismerem, hogy meleg vagyok. Szabadon mozgok, jövök-megyek, nem félek ismerkedni, bárkit leszólítok, de el nem ismerem, hogy meleg vagyok”. Edének (75) egy nála legalább 20 évvel idősebb férfi tanácsolta évtizedekkel korábban egy homoszexuális társaságban, hogy „azt mindig tagadd le, hogy te meleg vagy. És akkor ehhez tartottam magam, bár nem kerültem olyan helyzetbe végül is se a családban, se a munkahelyen, hogy nekem szegezték volna a kérdést. Úgy gondolom, hogy gondolták, hogy ez van, de [...] nem kell ezért engem macerálni”.

Mindezek rávilágítanak arra, hogy a kognitív és érzelmi elszigeteltség komoly akadály volt annak, hogy interjúalanyaink melegként azonosíthassák magukat. Szexuális irányultságuk fel- és félreismerésének egybeesése révén ugyanis a rendelkezésre álló (rész)információk alapján gyakran arra a következtetésre jutottak, hogy szexuális érdeklődésük normabontó elhajlás, amit leginkább kerülniük vagy legyőzniük kellene, de legalábbis titkolniuk mindenképpen ajánlatos.

TÉRHASZNÁLATI SAJÁTOSSÁGOK

Az interjúalanyaink által megtapasztalt reflexszerűvé váló titkolózást érthetővé teszi, hogy kamasz-, illetve fiatal felnőttkorukat belengte, sokakét meghatározta a homoszexualitás illegalitása. A melegség felvállalását nem ösztönözte a „természet elleni fajtalanság” 1962. július 1-ig hatályos általános büntethetősége és az állam által előírt intézményes megkülönböztetésnek az ezután is érvényesülő formái sem, melyek a homoszexuális gyakorlatokat a 20 (majd 1978-tól a 18) évesnél fiatalabb partnerrel való elkövetés esetén tiltották immár férfiak és a nők vonatkozásában egyaránt, míg a heteroszexuális gyakorlatok esetén 14 éves korban szabták meg a beleegyezési korhatárt. Az azonos nemű partnerek közötti vonzalmak így társadalmilag megbélyegzetten, de – legalábbis „botránymentes”¹⁶ formában 1962-től egyre inkább – a magánélet részeként eltűrt bonyolódhattak.

Az államszocialista időszak magánéleti jellemzőihez kapcsolható eddigi történeti kutatásokból (lásd pl. Tóth 2007, Horváth 2009, 2017, Tóth–Murai 2014) azonban nehéz megállapítani, hogy ebben a – társbérletek és abortuszbizottságok által fémjelzett – történeti periódusban hogyan határozható meg tulajdonképpen a magánélet fogalma: hol húzódtak az egyének és a közösségek életének határai, illetve a magánélet tartalma mennyire függhetett egyéni és/vagy kollektív döntésektől. A számunkra hozzáférhető források lépten-nyomon a magánéleti keretek kialakulatlanságára, illetve védtelenségére irányították a figyelmet. A magánélet védtelenségét jelezte, hogy a hatalom hivatásos és amatőr képviselői – köztük az egyes szituációkban átmenetileg hatalomhoz jutó emberek: házmesterek, vécés nénik, szomszédok, kollégák, besúgók, tanúk, bárkik – a kollektív

16 Lásd ezzel kapcsolatban a 1961. évi V. törvénycikk 279. paragrafusát: „Három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő [...] aki természet elleni fajtalanságot másokat megbotránkoztató módon követ el”.

vagy annak vélt társadalmi érdek által ösztönözve és/vagy arra hivatkozva milyen könnyen törhettek be mások legintimebb tereibe (amit ma a féltve őrzött magánszféra részének gondolunk, melynek védelmét már jogszabályok is segítenek biztosítani).

Mindehhez fontos figyelembe venni a korszak általános térkialakítási és -használati jellemzőit az „alulurbanizált” szocialista városokkal (Szelényi 1996), melyek alultervezett szolgáltatásai és unalmas terei nem igazán járultak hozzá az emberek közötti kapcsolatteremtés felvirágoztatásához, valamint a szocialista iparosítás következményeként felduzzadt számú városi lakosság „lakáskérdésének” megoldatlanságával (Győri–Gábor 1990, Horváth 2007, 2012, Nagy 2014), mely nem csupán a szexuális kapcsolatok megvalósítását nehezíthette. Az interjúink során is rendszeresen szóba került a magánhasználatú helyek hiánya mint válaszadóink magánéletét nagymértékben befolyásoló tényező. A térhasználati korlátok a szexuális viselkedés mellett a párkapcsolatok kialakítását és fenntartását is meghatározhatták. A térhasználati (ön)korlátozás egyik példjaként említhető Péterék (67) „alibi szobájának” a története. Péter élettársával összeköltözve egy kitalált helyzetet tálalt a szomszédok elé, amit elkülönült térhasználatuk demonstrálásával próbáltak még hihetőbbé tenni: „*úgy mutatkozunk be, hogy nagybácsi és unokaöcs. Rokonként élünk együtt. S ezt mind a mai napig sokan így is gondolják. Erre szokták mondani, hogy az emberek nem hülyék: nyilván vannak jó néhányan, akik sejtik, hogy mi a helyzet [...] a társamnak van egy külön szobája, ami egy alibi szoba. Ott van egy ágy is, gyakorlatilag az a vendégszoba*”.

A közös használatú tereken (például parkokban, utcán, rakpartokon, nyilvános vécékben, fürdőekben, férfinapozókban) kezdeményezett ismerkedés a 60-as évek elejéig minden esetben a jogkövetkezéssel járó lebukás fenyegetésével járt, de a későbbiekben is veszélyeket tartogathatott. Éppen ezért gyorsan zajlott, és jellemzően gyors, következmények nélküli szexhez vezetett olyan értelemben, hogy ritkán alakult ki belőle további kapcsolat (függetlenül attól, hogy a résztvevők egyébként milyen férfiszerelemről álmodoztak). Az ilyen típusú találkozások ugyanakkor lehetőséget jelentettek az elszánt kezdők és haladók mellett azoknak a férfiaknak is, akik egy másik – például házassági – fő kapcsolat fenntartása mellett próbálták szexuális repertoárjukat bővíteni.

A homoszexuális kapcsolatot létesítő férfiak sajátos térhasználati jellemzőiről levéltári forrásokból és interjúalanyaink beszámolóiból egyaránt tudtunk tájékozódni. A Budapest Főváros Levéltárában talált büntetőperes iratokban fellelt információk szerint az ismétlődően előforduló, tipikus ismerkedési helyek közé tartoztak a közparkok, a fürdők, a nyilvános vécék és bizonyos vendéglátó-ipari egységek, melyek közül néhányat most röviden bemutatunk.

Vendéglátóipari egységek gyakran feltűntek a perekben, egy 1955-ös peranyag például több ismerkedési helyet is felsorolt: „[Vádlott] 14 éves kora óta természet ellenes hajlamokkal bír. A férfiakkal a Király fürdőben és a Marx téri Népbüfében szokott megismerkedni. Vágyait a hozzá hasonló beteges hajlamú férfiakkal szokta kielégíteni. 1955. márc. 3-án a Gülbaba étteremben megismerkedett Z.M.-mel. A Moszkva téren az FVV [Fővárosi Villamosvasút] hivatalos helyiségében levő WC-n [fajtalankodott]”¹⁷ (BFL 1955). Egy másik 1955-ös perben egy hírhedt hely került elő, aminek látogatása már önmagában gyanússá tette a vádlottakat: „I. r. vádlott 1954.

¹⁷ A peranyagokból származó idézeteket szöveghűen – de a szövegértést zavaró nyelvtani hibák javításával – közöljük. A peranyagokban szereplő vádlottak teljes nevét nem írjuk ki, csak kezdőbetűkkel jelöljük; ugyanakkor a hatóságok képviselőinek és egyéb hivatalos személyeknek a nevét közöljük.

novemberében a Sörszanatóriumban megismerkedett T.K. III.r. vádlottal, aki őt megszólította. III.r. vádlott I.r. vádlottat vacsorára hívta, majd felvitte a lakására. [...] Egyébként is III.r. vádlott bűnösségét a tárgyalásnak az az adata is támogatja, hogy gyakori látogatója a Sörszanatóriumnak, ahol általában bűnözők és beteges hajlamú férfiak fordulnak meg” (BFL 1955). Egy 1958-as perben viszont egy kifejezetten „ártatlan nevű” helyen¹⁸ találkoztak a vádlottak: „1957 szept. havában a Marx-téri Tejvendéglőben megismerkedett II.r. vádlottal, aki meghívta vádlottat a lakására azzal, hogy nála is alhat. Ezt az alkalmat előzetes megállapodás alapján arra használták fel, hogy egymással fajtalanokodjanak. A fajtalanokodást akként végezték, hogy az első alkalommal [egyikük] a férfi, [a másik] pedig a nő szerepét töltötte be” (BFL 1958).

A budapesti fürdők népszerű találkozóhelyekként tűntek fel a peranyagokban, különösen a Gellért, az Imre (mai Rác), a Király, a Rudas és a Széchenyi fürdő. Egy 1955-ös perben például a Király gőzfürdő szerepelt: „[Vádlott] 1954. okt. 18-án délelőtti órákban a nemi ösztön gerjesztése és kielégítése céljából a bp-i Királyfürdő gőzkamrájában fekvő P.J. mellé ült, hímveszőjét fogdosni kezdte [...] [Vádlott] beismerte, hogy gyermekkorra óta homoszexuális hajlama van. P.J. azzal védekezett, hogy a gőzkamrában aludt. Beismerte azonban, hogy felébredése alkalmával egy alacsony termetű férfi ült mellette” (BFL 1955). Egy 1954-es peranyagban az Imre fürdőben szolgálatot teljesítő rendőrök tűntek fel: „[A] vádlott 1953. nov. 8-án de. 10 óra tájban az I. ker. Imre fürdőben volt tisztálkodás végett. A közös vízmedencében a lépcsőn ülve maga mellett meglátott egy hasonfekvő fiatal embert, aki lábát a vízbe lógatva aludt. Ez a fiatal ember Kertész Endre volt. A vádlott Kertész Endrét kezével simogatni kezdte, majd megfogta Kertész E.-nek a hímveszőjét is. Kertész E. felébredve a vádlottat felelősségre vonta. A vádlott Kertész Endre felszólítására felöltözött, és miután Kertész közölte, hogy rendőrfőhadnagy és elő fogja állítani a rendőrségen, a vádlott pénzt ígért Kertész Endrének, ha elengedi, és nem állítja őt elő. Kertész Endrével együtt a fürdőben ugyanennél az alkalomnál jelen volt Löwinger László nyomozó is, aki Kertész Endre utasítására a vádlottat felöltözés végett a kabinjába kísérte. A vádlott Löwinger László nyomozónak is pénzt ígért arra az esetre, ha nem indítanak ellene eljárást” (BFL 1954). A legtöbb ügy tárgyalásához hasonlóan itt sem derült ki egyértelműen, hogy a fürdőben lévő rendőrök pontosan milyen szolgálatot teljesítettek: a leírt eset mindenestre arra enged következtetni, hogy a rendőri feladatok része lehetett a homoszexuális férfiak lépre csalása. Egy 1958-as Széchenyi fürdőbeli esetről találkoztunk a beépített rendőrök szerepére való explicit utalással, míg a legtöbb korábbi peranyagból csak sejthető volt, amit ez a szövegrész alátámaszt: „A bíróság a vádlottak tagadásával szemben a rendőr tanúk vallomását fogadta el, mert a tanúk kifejezetten ilyen cselekmények leleplezésével foglalkoznak, így gyakorlatuk van abban, hogy felismerjék a fajtalanság elkövetőit” (BFL 1958).

Az aktív rendőri szerepvállalás nyomai a nyilvános vécék környékéről is fennmaradtak: egy 1954-es peranyag tanúsága szerint például a „[vádlottak] 1954. május 18-án du. 5 órakor az V. ker. Petőfi téren lévő nyilvános WC-ben egymással fajtalanokodtak [...] Azonban az őket igazoltató rendőrök további cselekményükben megakadályozták. [...] I.r. vádlott előadta, hogy vádbeli alkalommal, amikor lement a WC-be vizelni, odalent már többen voltak, közben lejött II. r. vádlott is, és odaállt vizelni melléje. II.r. vádlott mutatta neki a hímveszőjét, mire ő ezt megfogta [...] II.r. vádlott ez ellen nem tiltakozott. Előadta továbbá, hogy kb. 2 éve vette észre ezt a beteges hajlamot magán, azonban eddig még nem csinált semmit” (BFL 1954).

¹⁸ A Tejvendéglő – ártatlan hangzású neve ellenére – több peranyagban is feltűnt ismerkedési helyként.

Ugyanehhez az évhez és helyhez köthető egy másik peranyag is: „1954. április 30-án a délelőtti órákban a Petőfi téri nyilvános WC-ben a vádlottak találkoztak. Előbb I. rendű vádlott ment a WC-be, majd őt követte a II. rendű vádlott. Ott előbb az I. rendű vádlott vette a II. rendű vádlott hímveszőjét a szájába, majd ugyanezt tette a II. rendű vádlott az I. rendű vádlott hímveszőjével. Közben Dankó József rendőrnnyomozó vádlottakat tetten érte és igazoltatta” (BFL 1954).

Egy 1956-os per irataiban egy másik nyilvános vécé tűnik fel: „I. r. vádlott 1955. okt. 12. napján az esti órákban lement a Keleti pályaudvarnál lévő nyilvános WC-be, szükségletének elvégzése céljából. Itt ismerkedett meg [II. r. vádlottal], majd együtt jöttek fel a WC-ből. Tanakodtak azon, hogy hova menjenek fajtalanokdni, s végül is [II. r. vádlott] ajánlatára, aki egyébként ital hatása alatt állott, úgy döntöttek, hogy a Ligetbe mennek ki. Itt egy sötét részen a padra leültek, majd csókolózni kezdtek, ezután egymás hímveszőjét is fogdoszták, amikor hozzájuk ért a szolgálatot teljesítő rendőr, aki őket igazoltatta, majd a XIV. kerületi osztályra előállította” (BFL 1956). Egy 1954-es bűnügy színhelye a Keleti pályaudvari söntés vécéje, ahol a karhatalom érkezéséig a vécés néni próbálta – mint láthatjuk, sikertelenül – a rendet fenntartani: „Amikor a WC-be beérkezett [I. r. vádlott] özv. Ugrai Mihályné WC-ört kérte meg, hogy nyisson ki részére egy fülkét. Miután özv. Ugrai Mihályné az egyik fülkét kinyitotta és [I. r. vádlott] oda be akart menni, akkor már [II. r. vádlott] is ott volt, és [I. r. vádlottat] követve – özv. Ugrai Mihályné tiltakozása ellenére – bement a WC-be. Özv. Ugrai Mihályné nyomban szólt kollégájának, hogy kerítsen rendőrt, azonban az illető személy rendőrt nem talált. Közben rövid idő múlva vádlottak a WC helyiségét elhagyták. Ezt követően visszamentek a söntésbe, és az italozást tovább folytatták. Egy idő múlva [I. r. vádlottnak] ismét WC-re kellett mennie, és őt [II. r. vádlott] ez alkalommal is követte... és mielőtt még özv. Ugrai Mihályné meg tudta volna akadályozni, hogy [II. r. vádlott] is bemenjen, nevezett [I. r. vádlottat] követve a WC fülkébe belépett és az ajtót bezárták. Ezután özv. Ugrai Mihályné rendőrt hívott. Nevezett két rendőr a kérdéses ajtót kinyitották, és akkor látták, hogy [II. r. vádlott] az [I. r. vádlottra] van dülve és azt fogdossa” (BFL 1954).

Interjúalanyaink történeteiben szintén megjelent a perekben feltűnt találkozóhelyek közül néhány: különösen a fürdők, a közparkok és a nyilvános vécék. Ezek látogatásához nem kapcsolódtak ugyan komolyabb rendőrségi ügyek, de a válaszadók közel fele megtapasztalta a rendőri igazoltatást különösen a fürdők vagy meleg találkozóhelyként is működő közterületek környékén. Emellett beszámoltak arról is, hogy bejárattott klubok vagy szórakozóhelyek hiányában ők hogyan ismerkedtek akkoriban elsősorban az utcán.

Több elbeszélés közös elemeként jelent meg a kirakatnézési stratégia: a kirakatok előtt feltűnés nélkül lehetett álldogálni, nézni és visszanézni, egymással beszédbe elegyedni, különösen, ha tetszett a másik férfi kirakatüvegen visszatükröződő képe. Imre (68) például így idézte fel ezeket a találkozásokat: „Akkor általában úgy szokott lenni, hogy odamegy az ember egy kirakathoz, akkor, ha ő is érdekelt, akkor az is odamegy a kirakathoz, ott elkezdenek beszélni, hogy jól néz ki ez a cipő, és akkor kezdődik egy beszélgetés. Aztán kérdés, hogy az hol végződik. Akkor simán meg lehetett így ismerkedni.” Karas (66) szerint számtalan módja volt ennek: „két ember egymásra néz, és hosszan nézik a kirakatot és valamelyik leszólitja [a másikat]”. Tamás (68) az összenézésekre emlékezett: „Ezek véletlenek voltak. Autóbuszon utaztam és valahogy észrevettem valakinek a tekintetét: nézett és újra nézett, és ha szimpatikus volt, akkor összejöttünk. Volt úgy, hogy kirakatnál valakivel összenéztünk. Minidig csak ilyen összenézések voltak abban az időben”. Vencel (60) szintén a szemkontaktus fontosságát emelte

ki: „Mázkáltam az utcán. [...] Szemkontaktus, igen, abban az időben sokkal emberibb volt szerintem a dolog, tehát nem volt ennyire kereskedelmi és nem volt ennyire felszínes. Most nem akarok itt idealizálni semmit, de nem volt felszínes. Tehát valahogy jobban, nem tudom, összekötötte az embereket valami, hát igen, utcán, a Rákóczi úton, az ember sétált, kirakatokat nézett, ilyesmi.” Vadnarancs (63) pedig egy konkrét élményét mesélte el: „Láttam a fiút, amikor mentem be a [moziba a] filmet megnézni, és nagyon megtetszett nekem. Amikor kijöttünk, akkor megint láttam, ő is a 49-es villamoson ment. Egymást nézegettük a villamoson és ő is leszállt a Móricz Zsigmond körtéren meg én is, és lehet, hogy valami női melltartó kirakatot nézegettem zavaromban és akkor ő odajött hozzám és megismerkedtünk.”

Eloise-nak (53) viszonylag fiatal kora miatt csak a 80-as évekből maradtak élénk benyomásai a budapesti meleg férfiak közötti személyes kapcsolatteremtés egyik klasszikus formájáról, a „korzózásról”, amire némi nosztalgiával így emlékezett: „a nap bármely órájában lehetett, de nyilván este volt az, amikor értelme volt kimenni, meg jobban lehetett ismerkedni [...]. Sétáltunk, megnézed a másikat, izé, elmész még háromszor előtte, látod a szemkontaktusból, hogy van érdeklődés, akkor odamész hozzá, megszólítod, elkezdesz beszélgetni, aztán a harmadik mondat után rátérhetsz, hogy te is meleg vagy, én is meleg vagyok, tetszel-e, nem tetszel-e, van kedved, nincs kedved... hát így működött. [...] Volt ennek varázsa abból a szempontból, hogy a mai világ, ez a Gay Romeo-s, Viberes világ egészen más, amikor mindenki otthon ül, és képek alapján vadászik, meg... én is ezt csinálom, tehát nem mondom azt, hogy... de sajnálom, hogy elmúlt az a világ, amikor sokkal fontosabb volt egy személyes kontaktus, személyes benyomás, mint most”.

A vizsgált peranyagok és interjúszövegek alapján megállapítható, hogy a rendelkezésre álló privát terek hiányában a férfiak közötti ismerkedésre leginkább a nyilvános terekben kerülhetett sor. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy szinte minden alkalommal szembesülniük kellett az ismerkedő feleknek azzal, hogy mások is figyel(het)ik őket. Az ebből fakadó fenyegetettség egyrészt az ismerkedés izgalmát növelve fokozhatta az ismerkedők intimitás-érzetét, másrészt viszont tovább erősíthette bennük a titkolózás kényszerét. A lebukástól való félelem pedig szükségszerűen azzal járt együtt, hogy a társadalom többi szereplője felé az általánosan elvárt heteroszexuálisnak látszó képet közvetítsék magukról.

A HETEROSZEXUÁLIS HOMLOKZAT

Visszatekintve az 1950-es évekre és a 60-as évek elejére, az általunk vizsgált peranyagokban rendszeresen megjelenő érvek a – társadalmi működés heteroszexuális alapértelmezettségének egyik fő megnyilvánulási formájának tekintett – heteroszexuális homlokzat fenntartásának társadalmi szintű kényszeréről tanúskodtak. Ezek a hivatalos és normatív magyarázatok azt sugallták, hogy a heteroszexualitás tudatos felvállalása – főként házasságkötés, családalapítás révén – fölülríthatja a tagadhatatlanul homoszexuális cselekményeket. Egy 1958-as perirat szerint például S.I. 42 éves, nős, kétgyerekes szakács egy fürdőben megismerkedett egy fiatalemberrel, akit fölhevített a lakására: a fiatalember „a ház előtt várakozott, amíg S.I. megnézte, hogy a felesége otthon van-e. Amikor látta, hogy lehetőség van a felmenetelre, felmentek S.I. lakására és [...] fajtalanokdta”. A büntetés kiszabásánál a bíróság a következő tényezőket emelte ki: a „vádolt dolgozóparashti származású és munkásosztály helyzetű egyén. A bíróság S.I. vádlottnál az eddigi büntetlenségét és két gyermekes család állapotát

vette figyelembe, és úgy találta, hogy [...] családjára is figyelemmel bűnismétléstől tartani nem kell” (BFL 1958).

Egy másik perben a bíróság szintén úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a 34 éves, nős, kétgyerekes gondnok alkalmi homoszexuális „eltévelyedése” nem zavarta meg a család együttélését: „vádlottal kapcsolatban enyhítő körülményként értékelte büntetlen előéletét, továbbá azt, hogy egy 6 és egy 1 éves gyermeke van, cselekményét csupán alkalmi eltévelyedésnek látta azért próbaidőre felfüggesztette, mert úgy látta, hogy ezzel nem zavarja családi együttélésüket, és a felfüggesztett büntetés a vádlottat ily természetű eltévelyedéstől a jövőben vissza fogja tartani” (BFL 1954).

Egy 26 éves villamoskalauz esetében az első és a másodfokú tárgyalás között megkötött házasság ténye számított enyhítő körülménynek. A férfit júniusban kapták el két fiatalkorú fiúval a Városligetben, de októberben már házasságot is kötött, amit komoly pozitív jelként értékelt a bíróság: „Beismerte, hogy 1954. június 17. napján, éjjél tájban, a Városligetben összeismerkedett a fiatalkorú B.D. és fiatalkorú O.L. ipari tanulókkal. Összebarátkozás után egy padon leültek, és vádlott a nevezett fiatalkorúak hímvesszőjét csókolgatta nemi kielégülés céljából. [...] A fővárosi bíróság a büntetést megváltoztatta, [6 hónap börtön] büntetését 4 hónapra leszállította. A vádlott ugyanis 1954. okt.30-án házasságot kötött. Ez alátámasztja és megerősíti azt a védekezését és fogadkozását, hogy mindent megtesz káros hajlama leküzdésére” (BFL 1954).

1954-ben azonban egy 46 éves nőtlen kábeljavító hiába érvelt a következőképpen: „vádlott azt adta elő, hogy őt a női nem nem elégíti ki, ezért követte el cselekedetét. A bíróság vádlottnak az előadását nem fogadta el, mert ismert dolog az, hogy a homoszexuális egyének tudják azt, hogy cselekedetük törvénybe ütköző, azonban ennek ellenére is folytatják és folytatta [a] vádlott is a megvetendő cselekményét”. Így első fokon 10 hónapi börtönbüntetést kapott, amit azonban másodfokon 6 hónapra leszállítottak és 3 évre felfüggesztettek, ugyanakkor kiegészítettek 500 forint pénzbüntetéssel,¹⁹ arra hivatkozva, hogy „kétszeres sztahanovista volta indokolja e kedvezmény megadását, amelytől a másodfokú bíróság jövőbeli magaviseletére kedvező hatást vár” (BFL 1954).

Végül idézzük fel annak a házasság, egygyermekes MÁV-dolgozónak a történetét, akit 1951-ben, 40 éves korában ítéltek el először természet elleni fajtalanság miatt: ekkor felfüggesztett börtönbüntetést kapott. Másodszor 1954-ben, 43 évesen került természet elleni fajtalanság elkövetésének vádjával bíróság elé. Ekkor a védekezésként felhozott magyarázatával csak súlyosbította helyzetét, és sikertelen fellebbezés után 4 havi börtönbüntetést kapott: „ugyan elismerte bűnösségét és beismerte a cselekmény elkövetését, de a cselekményt szépíteni akarta azzal, hogy annak indítékaként (motivumaként) valótlanságot állított [...] a vádlott által felhozott indíték, nevezetesen az, hogy ezzel a cselekménnyel házassága felbontására vezető okot akart teremteni, aljas indok, és így nem enyhítő, hanem súlyosbító körülmény” (BFL 1954). Ugyanő 1958-ban ismét bíróság elé kerül, mert a „Nyugati Pályaudvaron lévő WC-ben fajtalankodott”, ezért első fokon hat hónapos börtönbüntetést kapott, amit többek között a következő magyarázattal 600 forint pénzbüntetésre²⁰ mérsékeltek: „A vádlott láthatóan maga is küzd e betegsége ellen, hiszen hosszú évek folyamán az első felfüggesztett büntetése végrehajtást sem nyert, mert a próbaidő eredményes volt. A második cselekménye évekkel később ezután következett

19 A perirat szerint a vádlott havi jövedelme 1200 forint volt.

20 A vádlott havi jövedelme az 1958-as per idején 1200 forint volt.

be, s most harmadik cselekménye után áthelyeztette magát más munkahelyre, ahol a kísértés veszélye vele szemben sokkal kisebb. A vádlott 20 esztendeje egy helyen dolgozik, munkája ellen kifogás nem merült fel, havi jövedelme viszonylag igen alacsony, feleségét és leánygyermekét tartja el, másodfokú bíróság ezért úgy találta, hogy a rendelkező részben meghatározott pénzbüntetés is elégséges ahhoz, hogy a vádlottnál szükséges visszatartó hatást elérje, és egyben szolgálja az általános megelőzést is” (BFL 1958).

Ezen utóbbi ítélet kapcsán fontos kiemelni a homoszexuális gyakorlatokat betegségként értelmező bírósági megközelítést, ami a homoszexualitást patologizáló jogi értelmezések magyar bíróságokon való 1950-es évek végi megjelenésére utalhat. Az általunk áttekintett korábbi peranyagokat ugyanis nem jellemezték a medikalizált homoszexualitás-értelmezések: sokkal inkább egy társadalmilag nem kívánatos „magaviselet” egyénileg leküzdhető megnyilvánulási formájaként került elő a homoszexuális viselkedés, ami házasságkötéssel és családalapítással a társadalmilag kívánatos irányba mozdítható – bírósági ítéletek szintjén pedig felfüggesztett börtönbüntetéssel és/vagy pénzbírsággal legalábbis kordában tartható.

A betegségmótvium térnyerését támasztja alá például a Budapesti Fővárosi Bíróság egyik másodfokú ítélete 1959-ből, ami abból a tényként kezelt állításból kiindulva, hogy a homoszexuálisok betegek, egyfajta ártalomcsökkentéssel jellemezhető büntetőstratégia alkalmazását javasolta. A bírósági érvelés szerint „amikor olyan vádlottak kerülnek a bíróság elé, akik bizonyítottan hosszabb idő óta homoszexuális egyének, tehát betegek, akik a tudomány mai állása mellett közismerten nem gyógyíthatók, a cselekmény társadalmi veszélyessége mérve (sic!) tekintetében különbséget kell tenni aszerint, hogy azt felnőtt korú férfiak szabad megegyezése alapján, ill. fiatalokkal, erőszakkal vagy fenyegetéssel, függő viszonyban álló személyen vagy közbotrányt okozó módon valósítják meg” (BFL 1959).

Az 1961-es Büntető Törvénykönyv hivatalos indoklása szintén a homoszexualitás biológiai meghatározottságát hangsúlyozta.²¹ Korábbi levéltári kutatásaink eredményeképpen immár az is bizonyítható, hogy az 1961-es általános dekriminalizációban milyen jelentős szerepet játszottak azok a magyarországi pszichiáter-szakértők, akik az Egészségügyi Tudományos Tanács „Ideg-elme Szakbizottság” tagjaiként végül a felnőtt férfiak közötti, kölcsönös beleegyezésen alapuló homoszexuális cselekmények általános büntethetőségének megszüntetése mellett döntöttek (erről bővebben lásd: Takács–P.Tóth 2016).

1962 nyarától tehát jogilag ugyan lehetővé vált homoszexuális kapcsolatok kialakítása és fenntartása a magánélet részeként, ám a heteroszexuális homlokzat fenntartásának korábbi kényszere általános társadalmi igényné „szelídülve” tovább élt. Emellett a magánélet kereteinek erre az időszakra jellemző védtelensége vélhetően szintén nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy interjúalanyainknak kevesebb mint fele tudott ezekkel az új lehetőségekkel élni az 1960-as, 70-es, 80-as években. A többiek a társadalom felé néző heteroszexuális homlokzatok építésébe fogtak: akár azáltal, hogy házasságot kötöttek, akár pedig úgy, hogy rendszeresen mutatkoztak nyilvánosan női partnerekkel. Ugyanakkor egy interjúalany arról számolt be, hogy az életében volt

²¹ Lásd: a „homoszekszualitás vagy fejlődési rendellenességben gyökerező, született nemi elferdülés, vagy olyan szerzett anomália, amely főleg a gyermek-, serdülő-, vagy ifjúkorban átélte valamely szexuális benyomás hatása alatt, általában gyenge idegrendszerűeknél alakul ki. Az orvosi megfigyelések kimutatták, hogy még a szerzett homoszekszualitás esetén is, és azoknál a terhelteknél is, akik meg akartak szabadulni attól, a legmondosabb terápia is csak egészen ritkán hozta meg a kívánt eredményt. A homoszekszualitás tehát biológiai jelenség, amelynek bűncselekménnyé nyilvánítása ennél az oknál fogva helytelen” (OGyl 1961:270).

„egy kis kitérő”, amikor „négy és fél évig katolikus teológus” volt, ami együtt járt azzal az előnnyel is, hogy „az úgy mentesített, hogy biztos azért nem nőül, mert papnak készült.” (János2 71)

Valaha házasságinterjúalanyainknak a házassághoz való viszonya sok szempontból eltért egymástól, ám közös jellemzőnek mutatkozott, hogy elmúlt házasságukra visszatekintve azt egyfajta kényszermegoldásként vagy legalábbis nem optimális eredményként látták. Brúnó (64) például némi önkritikus melankóliával idézte fel feleségéhez fűződő kapcsolatát: „Tudtam, hogy meleg vagyok, de nem gyakoroltam. Részben gyávaságból, részben azt reméltem, hogy elmúlik. [...] Szégyelltem is talán, meg bosszantott, hogy mért kell nekem másnak lennem, mint a többiek. Mert azt én döntöttem el, hogy milyen leszek én, mint ahogy a munkahelyemet is majd én megválasztom, a feleségemet is megválasztottam. Olyan korlátozónak éreztem, talán ez volt a baj, igazából kevélységből, talán ezt kell mondanom.

[...] Nagyon jópofa nő volt [a feleségem] és nagyon szerettük egymást. Jó humorú volt, és sok mindenben megfeleltünk egymásnak. Igazán hazudozni nem kellett, mert nem volt mit. Az álmaimat persze, meg a fantáziáimat igen. Meg a rossz lelkiismeret. Mert ő láthatóan mindent elmondott nekem. Az előző kapcsolatairól. [...] Rám bízta a titkait, és én meg nem mondtam, hogy nekem is van egy ilyen titkom. Ez bántott és zavart”.

Maestro (68) 21 évesen kötött házasságot, amit a nehéz gyerekkorával és a szeretet utáni vágyával magyarázott. Elbeszéléséből úgy tűnt, hogy felesége szüleihez talán közelebb állt, mint a feleségéhez: „Csak az intézeti élet, meg az a hányatott gyerekkor, az olyan megalkuvásra vitte az embert, hogy már ez is jobb annál. Egy meleg otthon. A feleségem szülei nagyon aranyos emberek voltak. [...] Ez az egyszerű, de meghitt, szeretetteljes családi légkör, az valahogy ellensúlyozta azt, hogy nem voltam a nejembe szerelmes”.

János (81) kiemelte, hogy vallásossága is szerepet játszott abban, hogy házasságot kötött – legalábbis a kettő közül az első alkalommal: „Egyik sem volt szerelmi házasság. Ez egy menekülés volt. Az első úgy volt, hogy valaki azt mondta nekem, hogy meg kell nősnöm, és akkor meg fogok változni. Én sokat szenvedtem lelkileg e miatt a dolog miatt, hogy én ilyenek születtem. Nagyon gyötört a dolog, hogy mért kell nekem titkolózni, és mért kell nekem bujkálva élni. Én nagyon vallásos voltam egy időben, katolikus vagyok. Elmentem a paphoz és meggyóntam neki ezt is, ő tanácsolta nekem, hogy az lesz a legjobb, ha megnősülök [...] én magam is kínlódtam amiatt, hogy mért nem lehetek én olyan, mint a többiek. Mindenki nyaggatott, hogy mért nem nősz már meg, benne vagy a korban, 29 éves vagy, nem lesz gyereked. Ez a nő meg annyira belém volt esve, annyira szeretett”.

A szintén katolikus Valter (81) hasonló egyházi útmutatást kapott, ő azonban nem követte ezt a tanácsot és soha nem nősült meg. Amikor 40 éves kora körül kialakult az első szexuális kapcsolata egy férfivel és ezt meggyónta, akkor ismét nősülésre biztatták: „Nagyon vallásos voltam, de hát ez sem hozott erre gyógyírt. [...] [A papok] nem tanácsoltak semmit, csak hogy nősüljek meg. Én inkább abbahagytam a gyónást. Kicsit örültem, hogy negyven pár éves koromban végre van egy kis szex is az életemben, és változatlanul vártam, és még most is várom a nagy őt. Még nem jött meg”.

Valaha házasságválaszdóink közül kilencen nyilatkoztak úgy, hogy ők csak névházasságot kötöttek. István (75) például kifejezetten pozitív élményként beszélt névházasságáról, hiszen így „Romániában valakinek se-

gítettem, hogy át tudjon jönni, és megkapja a magyar állampolgárságot". Emellett külön előnyként beszélt a hivatalos házas státusszal járó nyugalomról: „Az is egy kicsit belejátszott, hogy a munkahelyemen mondhattam, hogy nő vagyok”. Számára könnyű volt összeegyeztetni a melegséget a házasséttel: „nem volt probléma, mert a feleségem tudta, hogy meleg vagyok, már mielőtt hozzám jött, és nem is éltünk együtt soha”.

Petrow (69) szintén névházasságot kötött: többek között azért volt erre szükség, mert a „munkahelyemen nagyon foglalkoztatott egy csomó embert, hogy én mért nem nőülök meg”. Kapcsolatuk elvileg „egymás kiegészítésére” alapult: „Őneki is volt indoka, hogy névházasságba belemenjen [...] Neki volt valami egészségügyi, születési problémája, amitől gátlásai voltak és más férfiakkal nagyon óvatosan kötött ismeretséget”. Ugyanakkor Petrow nem tette egyértelművé melegségét leendő felesége előtt, amiből később félreértés is adódott: „Én korábban azt mondtam [egy meleg barátomnak], hogy ha ismernék egy olyan nőt, aki hajlandó lenne becsületesen és tisztességesen egy névházasságra, akkor lehet, hogy elvenném feleségül. Egyszer szólt, hogy egy kolléganőjének, akivel ő nagyon jó baráti viszonyban van, megemlítette azt, amit én mondtam, és érdekelné. Akkor találkoztunk, beszélünk sok mindenről. Én azt hittem, hogy ő vagy sejt, vagy tudja. Nem kérdeztem rá, de azt gondoltam, hogy azért, mert tudja, hogy a haverom meleg, ebből következik számára, hogy én is. A házasságkötés után nem sokkal szerette volna, hogyha ezt az egészet megváltoztatjuk, hogy ne legyen névházasság, és mi lenne, ha megpróbálnánk egy valódi házassággá tenni. Akkor kénytelen voltam megmondani, hogy sajnálom, de másfelé vagyok elkötelezve. [...] Sírt, hogy ő milyen hülye, mert gondolhatta volna.” Ezt a kezdeti krízist azonban sikerült átvészelnük; hét évig maradtak házasok és Petrow máig pozitívan emlékszik vissza feleségére: „Nagyon rendes és intelligens nő volt, úgyhogy szerencsém volt vele”.

Valaha házas interjúalanyaink házasságai kivétel nélkül válással végződtek, ami aztán új – gyakran már nyíltan meleg – életkezdésre adott módot. A 80-as évek vége felé közeledve egyre kevesebben érezték úgy interjúalanyaink közül, hogy érdemes túl sok energiát befektetniük a – sokak számára korábban szinte létfontosságúnak tűnő – heteroszexuális homlokzat további erősítésébe. A heteroszexualitás látszatának tudatos fenntartása helyett (ami az általunk bemutatott peranyagokban szinte előírás-ként szerepelt) egyre többen próbálkoztak melegségük hétköznapi megélésével. Ezt támasztják alá interjúalanyaink elbeszélésein túl az első magyar homoszexuális egyesület megalapításának 1980-as évek végi előkészületei is.²²

A rendszerváltás előtti évtizedekre visszatekintve megállapítható, hogy az 1950-es évektől az 1980-as évek végéig tartó időszakban is számos lehetőség nyílt a homoszexuális magatartásformák gyakorlására: 1961 – majd pedig 1978 – után a törvényi keretek változása a gyakorlatban inkább bővítette e lehetőségeket legálábbis a férfiak vonatkozásában.

Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a jogi emancipáció folyamata nem zárult le a rendszerváltással: ahogy tanulmányunk elején is említettük, a heteroszexuális és homoszexuális kapcsolatokra vonatkozó beleegyezési korhatár egységesítése csak 2002-ben történt meg, azonos nemű párok pedig 2009. július 1-jétől létesíthetnek bejegyzett élettársi kapcsolatot, ami a házassághoz hasonló jogokat biztosít számukra.

²² Erről részletesen lásd Kurimay–Takács tanulmányát (2017).

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunk központi kérdésére, hogy volt-e meleg élet az 1950-es, 60-as, 70-es, 80-as évek Magyarországon, határozott igennel válaszolhatunk, bár az akkori melegek élete az elutasító társadalmi környezet – többek között jogszabályokba öntött – kényszerein túl is sok tekintetben különbözött a maiakétól. Interjúalanyainknak a homoszexualitás mint számukra potenciálisan releváns szexualitásforma elgondolását nehezítette a kognitív izoláció, mely révén a vizsgált időszakban a homoszexuális és a biszexuális gyakorlatok hétköznapi megélhetőségével kapcsolatban csak nagyon kevés információ és társadalmi reprezentáció jutott el hozzájuk – nem csupán Magyarországról, de a környező országokból, Európából és a világ más részeiről egyaránt. Ez a tényező jelentősen hozzájárult azokhoz a bizonytalanságokhoz, amivel saját szexualitásukról gondolkodtak – különös tekintettel arra, hogy a szexualitás heteronormatív szocializációs keretbe foglalt alapértelmezett beállítása ebben az időszakban kizárólag a heteroszexualitás lehetett.

Érzelmi életük és partnerkapcsolataik alakítása a legtöbbször visszatükrözte ezeket a bizonytalanságokat abban az értelemben, hogy a mintánkba került férfiak fele heteroszexuális tapasztalattal is rendelkezett: köztük többen jelentős heteroszexuális múltból számoltak be mind a partnerek és a szexuális gyakorlatok sűrűségét, mind a kapcsolatok időtartamát tekintve. Ezért is hathatott többek számára nyugtalanítóan a Kinsey-skálát idéző kérdésünk, melynek statikus pillanatképhez hasonlítható válaszlehetőségei közül nem volt számukra egyszerű választani. E válaszadók jellemzően arról számoltak be, hogy életük során akár többször is elmozdultak a különböző önazonosításra szolgáló referenciapontok között, így semmiképpen nem mondhatják magukról, hogy kizárólag ilyenek vagy olyanok lennének: eddigi életükre visszatekintve a homoszexuális és heteroszexuális kategóriákkal legfeljebb egyes életszakaszukat jellemezhetnék.

Az általunk gyűjtött levéltári források és interjúk elemzése alapján tanulmányunkban részletesen is áttekintettük a melegként való önmeghatározást korlátozó társadalmi tényezők közül a kognitív – és az ebből adódó érzelmi – elszigeteltség, a sajátos meleg térhasználat, valamint a heteroszexuális homlokzat fenntartásának a vizsgált korszakhoz köthető jellemzőit.

A „természet elleni fajtalanság” 1962 nyaráig hatályos általános büntethetősége, majd ezután bizonyos meghatározott homoszexuális cselekmények büntethetőségének és a beleegyezési korhatárral kapcsolatos intézményes diszkriminációnak az évtizedes fenntartása hosszú távú hatást gyakorolt az érintettekre. Magyarországon az új államszocialista büntető törvénykönyv 1962. július 1-i hatályba lépésétől kezdve ugyan elvileg lehetővé vált homoszexuális kapcsolatok kialakítása és fenntartása a magánélet részeként, ám vélhetően a magánélet kereteinek erre az időszakra jellemző kialakulatlansága, illetve védtelensége miatt interjúalanyainknak csak egy része tudott e lehetőséggel élni. Interjúalanyaink másik része magánélete körül heteroszexuális homlokzatot alakított ki a társadalom felé, leggyakrabban házasságkötés – vagy női partnerekkel való mutatkozás – által.

Az általunk felhasznált interjúk és levéltári források alapján elmondható tehát, hogy a vizsgált államszocialista időszakban a nem heteroszexuális irányultság egyéni szintű felismerése egybeesett a kérdéskör egyfajta társadalmi szintű félreismerésével. Interjúalanyaink elbeszéléseiből arra következtethettünk, hogy szexuális irányultságuk felismerése – majd önmaguk és mások előtti elismerése – is gyakran nehézségekbe

ütközött a rendelkezésre álló társadalmi tudás hiányosságai miatt. A homoszexuális magatartásformák megvalósítását elvileg legalábbis akadályozta a jogszabályi környezet és az ezzel szorosan összefüggő társadalmi megbélyegzettség, valamint a magánterek korlátozott hozzáférhetősége: a lebukástól való félelem, a fenyegettség pedig arra kényszerítette vizsgálatunk alanyainak jelentős többségét, hogy hosszabb-rövidebb ideig heteroszexuális homlokzatot tartsanak fenn. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy mindezen akadályozó tényezők ellenére, illetve ezekkel együtt olyan érzelmi és szexuális tapasztalatokra tettek szert a vizsgált időszakban, amit – legalábbis az interjúkészítés jelenidejéből visszatekintve – a legtöbben meleg életük részeként értelmeztek.

Tanulmányunk korlátai között kell említenünk, hogy kvalitatív interjú vizsgálatunk mintája főként fehér középosztálybeli budapesti cisz nemű²³ férfiakból állt: elbeszéléseik értelmezése során fontos figyelembe venni társadalmi helyzetük sok szempontból privilegizálnak tekinthető jellemzőit. Emellett utalnunk kell a levéltári források hiányosságaira, melyek egyrészt a dokumentumok valódi hiányával, másrészt a hozzáférés és a feldolgozás nehézségeivel magyarázhatók.²⁴

Meggyőződésünk, hogy mindezen korlátok ellenére élni tudtunk a kvalitatív interjú kutatások és a levéltári dokumentumelemzések adta lehetőségekkel: saját szexualitásuk képlékenységét és időbeli változásait elbeszélő interjúalanyaink és a levéltári forrásokból kibontakozó történetek egyaránt hozzájárultak az államszocialista időszakra vonatkozó érzelem-, magánélet- és szexualitástörténeti tudásunk teljesebbé tételéhez.

23 Cisz nemű (vagy röviden cisz) az a személy, akinek nemi identitástudata és születéskor „ráosztott” neme megegyezik.

24 Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy esetenként hivatalos állami korlátozások is nehezíthetik a levéltári kutatómunkát: például a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának korábban általunk is kutatott 1945 utáni iratanyagához 2016 közepe óta nem lehet hozzáférni (Lásd a MNL OL honlapján közzétett tájékoztatót: „*Értesítjük Önöket, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Hess András téren őrzött iratanyaga 2016. június 1-je óta az 1837/2015. (XI. 24.) Korm. határozatban foglaltak szerint költöztetés alatt áll.*” Forrás: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/hess_andras_teri_kutatoterem_zarvatartas_0 – Utolsó letöltés: 2017-08-28).

FORRÁSOK

BFL (Budapest Főváros Levéltára) XXV.4.a – Büntetőperes iratok 1951–1962
OGYI (Országgyűlési irományok) (1961) – Az Országgyűlés 1961. december 15-i ülése
Országgyűlési Könyvtár. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1958_01/
Zolnay Vilmos – Gedényi Mihály (é.n.) Kéziratos gyűjtemény. Budapest: Letétbe helyezve az MTA Nyelvtudományi Intézetében.

HIVATKOZÁSOK

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 2. kötet* (1970). Budapest: Akadémiai.
- Bech, H. (1997) *When Men Meet: Homosexuality and Modernity*. Oxford: Polity Press.
- Borgos A. (2014) Eltitkolt évek – mozaikok a magyar lesbikus herstoryból. *Replika*, 85–86, 2014/1–2. 123–146.
- Borgos A. (2016) „A házaséletet férje mellett megszokta vagy legalábbis eltűri, de néha még élvezi is” – A lesbikusság képei a Kádár-korszak pszichiátriai irodalmában. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 66:73–99.
- Drucker, D. J. (2010) Male Sexuality and Alfred Kinsey's 0–6 Scale: Toward “A Sound Understanding of the Realities of Sex”. *Journal of Homosexuality*, 57:9, 1105–1123. <https://doi.org/10.1080/00918369.2010.508314>
- Forel Á. (1926 [1905]) *A nemi kérdés. Természettudományi, lélektani és egészségügyi tanulmány a jövő fontos szociális feladatainak megoldási kísérleteivel*. Budapest: Nova Irodalmi Intézet (2. kiadás – 13. átdolgozott német kiadás alapján készült)
- Galupo, M. P. – Mitchell, R. C. – Gryniewicz, A. L. – Davis, K. S. (2014) Sexual Minority Reflections on the Kinsey Scale and the Klein Sexual Orientation Grid: Conceptualization and Measurement, *Journal of Bisexuality*, 14(3–4):404–432. <https://doi.org/10.1080/15299716.2014.929553>
- Győri P. – Gábor L. (1990) Ipi-apacs enyém a lakás! *Esély*, 1990(6):67–87
- Hanzli P. (2016) „A rendszerváltás előtt titokként kellett megélni”. Életútinterjúk meleg férfiakkal a hatvanas–nyolcvanas évekről. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 66:142–163.
- Haraszti I. dr. (1959) *A nemi élet kérdései*. Budapest: Gondolat, Élet és Tudomány Kiskönyvtár (3. kiadás).
- Heleszta S. – Rudas J. (1978) *Munkásfiatalok és egyetemisták szexualitása*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai.
- Horváth S. (2007) A lakás és a fürdő: a munkás- és szociálpolitika prototípusai az ötvenes években. *Múltunk*, 2:31–49.
- Horváth S. (2009) Mindennapi Sztálinváros: Ilona története. *Korunk*, 24(10):67–76.
- Horváth S. (2012) *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Budapest: Napvilág.
- Horváth S. (2017) *Stalinism Reloaded: Everyday Life in Stalin-City, Hungary*. Bloomington (Indiana): Indiana University Press.
- Keppel, B. – Hamilton, A. (1998) *Using the Klein Scale to teach about sexual orientation*. Boston, MA: Bisexual Resource Center. Utolsó letöltés: 2017-08-14. <http://www.qrd.org/qrd/orgs/BRC/1994/klein.txt-07.94>
- Klein, F. – Sepeckoff, B. – Wolf, T. (1985) Sexual orientation: A multivariate dynamic process. *Journal of Homosexuality*, 11, 35–49. https://doi.org/10.1300/j082v11n01_04
- Kurimay A. – Takács J. (2017) Emergence of the Hungarian Homosexual Movement in Late Refrigerator Socialism. *Sexualities*, 20(5-6):585–603. <https://doi.org/10.1177/1363460716665786>
- Lázár G. (2006 [1980]) A szocialista nyilvánosság történetének alapvonala. *Médiakutató*, 2006/1. 02. http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavasz/02_szocialista_nyilvanosság
- LeCompte, M. D. – Schensul, J. J. (1999) *Analyzing and Interpreting Ethnographic Data*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Legfelsőbb Bíróság (1990) KK [Közigazgatási Kollégium] 1. sz. állásfoglalás: Társadalmi szervezetek nyilvántartásba vételéről. CompLex Jogtár. Budapest: CompLex.
- Nagy Á. (2014) *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban 1945–1953*. Budapest: Korall.
- Pál Gy. (1927) *A homoszexuális probléma modern megvilágításban*. (Második kiadás) Budapest: Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó.
- Robinson, P. A. (1976) *The modernization of sex: Havelock Ellis, Alfred Kinsey, William Masters, and Virginia Johnson*. New York: Harper & Row.

- Szelényi I. (1996) Cities under socialism – and after. In Andrusz, G. – Harloe, M. – Szelényi, I. (szerk.) *Cities after socialism: Urban and regional change and conflict in post-socialist societies*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers, 286–317.
- Takács J. (2004) *Homoszexualitás és társadalom*. Budapest: Új Mandátum.
- Takács J. – P. Tóth T. (2016) Az „Idegbizottság” szerepe a homoszexualitás magyarországi dekriminalizációjában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 6(2):207–223. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.2.207>.
- Tóth E. Zs. (2007) „Puszi Kádár Jánosnak.” *Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Budapest: Napvilág.
- Tóth E. Zs. – Murai A. (2014) *Szex és szocializmus*. Budapest: Libri.